

De Rhenniusmachine

In deze inleiding (2016) voor cliënten en hulpverleners van een GGz-instelling beschrijft de auteur zijn eigen herinneringen aan een psychose en probeert een taal te vinden om een verbinding tussen die eigen herinneringen en de meer objectieve taal van de psychiatrie te vinden. Hij maakt daarbij gebruik van het beeld van de Rhenniusmachine uit het boek *Stersteen* van Roger Zelazny.

Wouter Kusters

OIT BEN IK OP EEN GEHEEL GELUKKIGE manier geboren en getogen, althans voor zover ik me dat kan herinneren, in een lieflijk dorpje in het fruitland van de Betuwe in Midden-Nederland. Tijdens mijn jeugd deden zich geen opvallende dingen voor die ik nu met ‘waanzin’ in verband zou brengen – op één ding na misschien. Nee, geen uitzonderlijke trauma’s, geen psychisch geweld of fysieke mishandeling. Wel heb ik ooit in mijn puberteit een boek gelezen van een toentertijd niet geheel onbekende schrijver, Roger Zelazny.

Dat boek heette *Stersteen* (1976) en de hoofdpersoon ontmoet allerlei geheimzinnige figuren en is op zoek naar een belangrijke ‘steen’ die onderwerp is van kosmische strijd. Ik ga niet het hele boek navertellen, maar wil één thema eruit lichten. In dat

boek komt namelijk zoets als een *Rhenniusmachine* voor. Dat is een buiten het boek niet-bestaande machine die iets heel bijzonders doet. Je kunt er allerlei voorwerpen in stoppen en de machine draait die voorwerpen dan om en geeft ze weer terug.

Nu denkt u misschien: omdraaien, daar heb ik geen machine voor nodig, maar de Rhenniusmachine draait dingen op een heel bijzondere manier om, namelijk door ze te spiegelen. Als je een rechterschoen in de Rhenniusmachine stopt, maakt hij er een linkerschoen van. Een kurkentrekker die rechtsom draait komt er linksdraaiend uit. Als je er een gewoon boek in stopt, komt het er in spiegelschrift uit.

Spannend wordt het wanneer je er zelf in stapt. Als je er weer uitkomt, ben je opeens linkshandig in plaats van rechtshandig. Of rechtshandig als je eerst linkshandig was. De scheiding in je haar zit opeens aan de andere kant, je hart huist rechts in je borstkas en zelfs op cel-, DNA- en moleculair niveau draait alles om. Als je door de Rhenniusmachine heen bent gegaan, ben je van top tot teen omgekeerd, inclusief je bewustzijn, je geest, de manier waarop je waarneemt en denkt. Maar omdat je alles ‘omgekeerd’ waarneemt, lijkt het niet zozeer alsof je zelf anders bent geworden, maar alsof de wereld ingrijpend is verdraaid. Na een bezoek aan de Rhenniusmachine is de wereld gespiegeld! De auto’s rijden aan de linkerkant van de weg. Deuren draaien precies andersom open en dicht. Als iemand je de hand wil schudden steekt hij je – in je eigen waarneeming – de linkerhand toe.

Wanneer we over Rhenniusgevallen nadenken, kiezen we automatisch het ene of het andere perspectief: de persoon is omgedraaid of de wereld is omgedraaid, afhankelijk van ons perspectief. Maar wat er eigenlijk is gebeurd, is dat de aansluiting tussen de persoon en de wereld in de knoop is gekomen. Er is een verhouding omgedraaid.

In de waanzin is het net als in de Rhenniusmachine: volgens de buitenwereld is de waanzinnige veranderd, terwijl voor de waanzinnige juist de buitenwereld is veranderd. Volgens de buitenwereld is de psychoot zich vreemd gaan gedragen, hij zegt onbegrijpelijke dingen, spreekt wartaal, maakt zelfs nieuwe woorden of draait woorden om. Maar iemand die waanzinnig is, vindt van zichzelf helemaal niet dat hij anders doet of anders praat. Niet hij is het die veranderd is, maar juist zijn omgeving. Daarin is iets vreemds gebeurd, er klopt iets niet, er is een algehele sfeerverandering, de dingen lijken anders dan ze waren. Dit verschil tussen wat we de subjectieve ervaring en de objectieve beschrijving zouden kunnen noemen, is van groot belang voor de behandeling van psychoses en ook voor de latere verwerking.

Wanneer je waanzinnig bent geworden of dat bent geweest, heb je in principe twee manieren om op je eigen waanzinperiode terug te kijken. Ten eerste kun je je het perspectief van de buitenwereld eigen maken, of nog erger: dat van de psychiater. Dan bekijk je je eigen Rhenniusachtige ervaringen, waarin de wereld anders was, met terugwerkende kracht door de ogen van een ander. Dan herwaardeer je je eigen ervaringen als letterlijk 'verkeerd'. Dan zeg je met terugwerkende kracht dat alle spiegelingen en merkwaardige gebeurtenissen tijdens je waanzin eigenlijk niet echt waren, maar slechts veroorzaakt door je ziekte of je stoornis.

Het moge duidelijk zijn dat dat niet mijn opvatting is. In de waanzin verkeer je in een soort gespiegelde wereld die angstaanjagend kan zijn, maar evengoed geheimzinnig,

betekenisvol en aantrekkelijk. Wanneer je achteraf je eigen belevenissen enkel als angstig, zinloos en ziek bestempelt, ontken je de eigen vreugde, de eigen motivatie en de eigen wil waarmee je in eerste instantie zelf die spiegelwereld binnenstapte. Bovendien, hoe meer je ontkent dat de waanzinnige wereld enigerlei zin of betekenis had, hoe groter de kans is dat je er heimelijk naar terug blijft verlangen.

Dergelijke waanzinnige ervaringen kun je dan ook beter niet wegstoppen achter veilige psychiatrische labels als schizofrenie of bipolaire stoornis, maar moet je juist opnieuw te lijf gaan, herkauwen, opnieuw beleven in gecontroleerde vorm, om er zodoende allereerst meer inzicht in te krijgen en er ten tweede ook meer zin en betekenis uit te halen, voor jezelf en anderen.

In de waanzin verkeer je in een gespiegelde wereld

Het verschil tussen hoe je zelf iets ervaart en hoe de buitenwacht dat beschrijft, is het thema van mijn boek *Pure waanzin* uit 2004. Daarin presenteer ik mijn herinneringen aan mijn psychose uit 1987 en leg die naast de zogenaamd objectieve gedragsbeschrijving zoals die was vastgelegd in een dik psychiatrisch rapport. In dat rapport stonden de observaties van dag tot dag van de verpleging en ander personeel. In *Pure waanzin* heb ik het rapport naast mijn eigen herinneringen gelegd en geprobeerd een brug, een taal te vinden om de twee zeer uiteenlopende perspectieven te verenigen.

Goed, nu weer een paar stappen terug. Want we waren bij mijn puberteit en dat ik een boek las. Ik zat nog niet in de isoleercel. We gaan verder: nadat ik het boek uit had en een poosje later eindexamen deed om daarna in een universiteitsstad te gaan wonen, ging ik allerlei dingen doen die mij veel plezier gaven, maar die ook in zekere zin een risico vormden. Ik noem twee dingen.

Ten eerste drugs, zoals eenieder weet zeer belangrijk voor het uitlokken van psychoses. Wie wil weten wat een psychose is, maar geen zin heeft om mijn boek te lezen, raad ik aan om flink wat softdrugs of liever nog LSD, mescaline of XTC te gebruiken. Het risico is dan overigens dat je er uiteindelijk langer in blijft, met alle nare gevolgen van dien, en dat je er dus meer tijd mee kwijt bent dan met het lezen van mijn boek.

Liefde is een risicofactor voor een psychose

De tweede zaak die mij in die universiteitsstad nogal aangreep was de liefde. Ik weet niet precies wat de mores tegenwoordig zijn onder jongeren, maar vroeger was het een heel gedoe. Dan had je de een, dan had je de ander, en had je eindelijk de ene ware gevonden, dan moest die ware er weer zo nodig vandoor gaan met een ander. We kunnen natuurlijk heel uitvoerig quasi-deskundig, quasiwetenschappelijk praten over neurotransmitters, genen, stress en andere psychiatrisch gekleurde obsessies, maar feit blijft dat iedereen die zich in de liefde stort een risico neemt. Want waar liefde is, dreigt ook de schaduwzijde, en hoe feller de liefde, hoe dieper de val uit de liefde kan zijn. Liefde met haar successen en mislukkingen is dan ook een van de meest veronachtzaamde risicofactoren voor een psychose.

De psychiater Edvard Podvoll schrijft in zijn boek met de mooie titel *De verlokkingen van de waanzin* het volgende:

Er zijn meer mannen, vrouwen en vooral adolescenten krankzinnig geworden als gevolg van een niet-beantwoorde liefde dan er mensen tot waanzin zijn gedreven door vergiften, gebrekkige genen en alle andere afwijkingen bij elkaar ... De vernederde minnaar komt in een knelsituatie terecht. Als gevolg van de afwijzing of van een werkelijk of ingebeeld verlies lijdt hij onder een verpletterende teleur-

stelling in wat een intense overtuiging was ... Hij heeft een zelfgeconstrueerd dat hij alleen kan bestaan in aanwezigheid van de ander. Wanneer dat zelf wordt afgewezen kan de 'bodemoosheid' of leegte van zijn bestaan vergelijkbaar zijn met (en aanvoelen als) de 'verscheurende' of 'neerhalende' ervaring van de door drugs opgewekte toestand. Maar soms verheft hij zich uit die ervaring en 'schakelt om', waarna hij de psychotische 'transformatiespiraal' naar een bestaan van magie en macht doorloopt. Naarmate de knelsituatie tot afronding komt welt een nieuwe hartstocht op – een hartstocht die zich kenmerkt door oneindigheid, een hemelse versie.

Deze laatste zin van Podvoll is veelzeggend: de waanzin als een hartstocht voor de oneindigheid. Zelf zou ik de waanzin omschrijven als 'de uitdrukking van het verlangen naar oneindigheid in een wereld die zichzelf als eindig definieert'. Door die drijfveer van oneindigheid treden in psychoses ook buitensporig vaak allerlei gedachten en waarnemingen op die we religieus zouden kunnen noemen.

In de waanzin ben je eigenlijk op een ongecontroleerde, associatieve, wilde manier bezig om de meest fundamentele vragen van het bestaan op te lossen. Je wilt weten waar het om draait, wat goed en kwaad is, wat de kern is van het bestaan, de zin van het leven. Dergelijke vragen moeten niet worden ontkend maar doordacht, niet gesmoord maar doorleefd – ook als ze een risico op waanzin vormen. Het is nu eenmaal ons lot om met onbeantwoorbare vragen geconfronteerd te worden. Je kunt proberen ervoor te vluchten, je kunt de vragen ontkennen, of jezelf verdoven met alcohol, drugs of medicijnen, maar vroeg of laat komen ze toch weer boven.

De hulpverlening denkt hier vaak anders over. In 2013 hield ik een lezing over dit soort zaken en toen stelde een hulpverlener uit de zaal mij de vraag waarom ik, als ie-

mand die psychotisch was geweest, na mijn psychose later toch weer zoiets potentieel verwarrends ondernam als een studie filosofie. Als je eenmaal een psychose hebt gehad, dan willen hulpverleners je nog wel eens te voorzichtig behandelen; ze zullen je eerder aanraden een cursus tuinieren te doen, want dat is rustgevend. Vooral niet doen, denk ik. Wel tuinieren, maar niet luisteren naar dat soort misplaatste adviezen.

Hoe het ook zij, nadat ik in de universiteitsstad in aanraking was gekomen met het verlangen naar oneindigheid, liefde en drugs, verdween ik in de zomer van 1987 drie maanden achter slot en grendel in een psychiatrische inrichting. Misschien kwam het niet alleen door liefde en drugs. Misschien was ik ook wel aangestoken door de ideeën die ik had opgedaan uit vreemde boeken zoals dat van Zelazny over de Rhenniusmachine.

Alhoewel, het idee van 'omkering' of 'spiegeling' is niet uniek voor mijn psychose, noch is het lezen van Zelazny nodig om het te bedenken. We zien het thema op allerlei manieren terug in autobiografieën van mensen die psychotisch geweest zijn. Het zit in motieven als spiegels, in woordomdraaiingen, in omkeringen in ruimte en tijd en het wordt ook besproken door psychologen als Freud en Lacan. Naast 'omkering' zitten er overigens nog veel meer interessante, bijna sciencefictionachtige – en filosofische – ideeën in de waanzin, bijvoorbeeld het idee dat andere mensen eigenlijk onbezielde, robotachtige wezens zijn, dat je in het diepst van je gedachten telepathisch contact met anderen hebt, dat tijdreizen mogelijk is, enzovoorts.

Maar nu weer verder met mijn persoonlijke verhaal. Na enige tijd ebde de psychose weg en had ik jarenlang een aangenaam en energerend leven, dat niet wezenlijk anders was dan dat van anderen.

Wat wel anders was, was dat ik in tegenstelling tot veel leeftijdgenoten in een psychiatrische inrichting had gezeten en psychotisch was geweest. Ik maakte daar geen

geheim van en vertelde het aan deze en gene. De meeste mensen waren dan wel nieuwsgierig, maar al vertellend had ik altijd het idee dat ze het toch niet helemaal goed begrepen en dat het ook moeilijk was om goed uit te leggen wat nu eigenlijk waanzin is. Op zeker moment besloot ik daarom alles op schrift te stellen. Het resultaat daarvan was het boek *Pure waanzin*, dat in 2004 verscheen en twee grote prijzen won, één op het gebied van psychiatrie en de andere op het gebied van filosofie.

Daarna kwam mijn leven in een stroomversnelling. Ik had genoeg van de saaie baan die ik had aan de universiteit, en ik vond de 'pure waanzin' zo interessant dat ik er meer werk van wilde maken. Dus zegde ik mijn baan op en begon eindelijk met die studie filosofie, om eens goed en tot op de bodem uit te zoeken hoe dat nu precies zit met psychoses, de werkelijkheid, de tijd en het leven.

We zijn inmiddels met een reuzensprong door de tijd aangekomen in 2007. De stroomversnelling die had ingezet in 2004 bereikte daar een hoogte- of dieptepunt. Vele interviews op radio en tv, dag en nacht bezig met de fundamenten van de waanzin. Wat er toen gebeurde was dat ik, opnieuw onder invloed van drugs en liefdesperikelen, in de zomer van 2007 wederom terecht kwam in een isoleercel van een psychiatrische inrichting.

Een van de vreemde dingen die ik in 2007 meemaakte, was dat de verpleging en ook de psychiater mij al kenden van mijn boeken. Sommigen vroegen zelfs een handtekening. Voor mij was het nog vreemder. Ik wist namelijk precies wat een psychose was, zat er middenin, en kon er toch niet uit. De psychose deed zich dan ook voor als een onontkoombare waarheid en werkelijkheid. Wat die waarheid en werkelijkheid precies zijn, dat wordt geopenbaard in *Filosofie van de waanzin*.

Voor meer informatie over het werk van Wouter Kusters: www.wouterkusters.nl